অধ্যায় ৭ ঃ ধর্মীয় আন্দোলন

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলনৰ উদ্ভৱ
৭.৪ ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলন উদ্ভৱৰ কাৰণ
৭.৫ ভাৰতত সংঘটিত ধর্মীয় আন্দোলনৰ ওপৰত আলোকপাত ঃ বিভিন্ন দিশ আৰু ফলাফল
৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৭.৭ অধিক জানিবলৈ
৭.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৭.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলনৰ পটভূমি জানিব পাৰিব
- ভাৰতত হোৱা বিভিন্ন আন্দোলনৰ বিষয়ে এক সামগ্রিক ধাৰণা লাভ কৰিব
- ভাৰতত সংঘটিত এনে আন্দোলনৰ কাৰণ আৰু প্রয়োজন সম্পর্কে অৱগত হ'ব।

৭.২ পৰিচয়

ইতিহাসৰ বিভিন্ন সময়ত ধর্মীয় উপাদান আৰু এই উপাদানৰ সৈতে সমাজৰ নিকট সম্পর্কই মানুহৰ সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহ গঠন কৰাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হিচাপে চিহ্নিত হৈছে। সেয়েহে ধর্মীয় মতবাদৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈ উঠা আন্দোলনসমূহ সামাজিক বিৱর্তনৰ এক প্রয়োজনীয় আহিলা হৈ পৰিছে। এই অধ্যায়টোত আমি ভাৰতত সংঘটিত ধর্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলন, ইয়াৰ পটভূমি, উত্থাপন, কাৰক আদি সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৭.৩ ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলনৰ উদ্ভৱ

প্রাৰম্ভিকতে এইটো স্বীকাৰ কৰা উচিত যে ভাৰত হৈছে বিচিত্র সংস্কৃতি, সমাজ, ভাষা আৰু ধর্মৰ বাসভূমি। এই বৈচিত্রই সমাজত বিভিন্ন বর্গৰ সৃষ্টি কৰা সামাজিক ব্যাধি যেনে জাতি ভেদ প্রথা, সতীদাহ প্রথা, পর্দা প্রথা আদিক সামৰি লৈছে। বিভিন্ন সামাজিক-ধর্মীয় কাৰকে

সামাজিক বিকাশত বাধা দি আহিছে। ইতিহাসৰ পৰা এই কথা জানিব পাৰি যে ভাৰতীয় সমাজৰ বিভিন্ন অংশ যথেষ্ট কঠোৰ আছিল আৰু মানৱীয়তাৰ বিৰুদ্ধে বহু ৰীতি অনুসৰণ কৰি আহিছিল। সামাজিক দুৰ্ভাৱনাৰ এনে এক স্তৰত দেশত সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰয়োজনীয়তাও গভীৰভাৱে অনুভূত হৈছিল।

সামাজিক সংস্কাৰ ধৰ্মীয় ক্ষেত্ৰত কৰা পৰিৱৰ্তনৰ বাবে কৰা সংগ্ৰামৰ জৰিয়তে আৰম্ভ হৈছিল। এই কথা দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰা হৈছিল যে সামাজিক ব্যাধিসমূহৰ মূলতে আছে ধৰ্মীয় নীতিসমূহ যিবোৰ পশ্চাৎমুখী আছিল। এনে ধৰণৰ পশ্চাৎমুখী প্ৰথাসমূহে নিম্নশ্ৰেণীৰ মহিলা, ব্যক্তিসকলক বিভিন্ন বৰ্গত আৱদ্ধ কৰি সমাজৰ বিকাশত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। সংস্কাৰকসকলৰ মতে সমাজখন উভয় পুৰুষ আৰু মহিলাৰ স্বাধীনতা আৰু সমতাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হ'ব লাগে আৰু এইটো সম্ভৱ কেৱল আধুনিক উদাৰনৈতিক দৰ্শন আৰু বৈজ্ঞানিক শিক্ষাৰ প্ৰসাৰৰ জৰিয়তে। ভাৰতৰ বিভিন্ন অংশত আৰম্ভ হোৱা আন্দোলন ধৰ্মীয়-সামাজিক আন্দোলন হিচাপে জনা যায়। ঊনবিংশ শতিকাৰ সংস্কাৰসকলে এই কথা অনুভৱ কৰিব পাৰিছিল যে সমাজখনক নতুন ধৰণে গঢ়ি নোতোলাকৈ কোনো পৰিৱৰ্তন সম্ভৱ নহয়। সংস্কাৰকসকলে গোড়া ভাৰতীয়সকলৰ পৰা যথেষ্ট প্ৰত্যাহ্বান আৰু বিৰোধিতাৰ সন্মুখীন হৈছিল যদিও এইবোৰে ভাৰতত ঊনবিংশ শতিকাৰ সামাজিক আন্দোলনৰ বিকাশত কোনো বাধাৰ সৃষ্টি কৰিব পৰা নাছিল।

সতীদাহ প্ৰথা, কন্যা ভ্ৰূণ হত্যা, পৰ্দা প্ৰথা, বাল্য বিবাহ আদিৰ দৰে বিভিন্ন সহানুভূতি সূন্য প্ৰথাবোৰৰ লগতে বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাস আৰু তাৰ লগত জড়িত বিভিন্ন নীতি-নিয়মে ভাৰতৰ জনসাধাৰণৰ জীৱন শোচনীয় কৰি তুলিছিল। সেই সময়ৰ ধৰ্মীয় সামাজিক সংস্কাৰকসকলে এই কথা বুজি পাইছিল যে সামাজিক আচৰণসমূহ ধৰ্মৰ প্ৰভাৱত ক্ৰমে বৃদ্ধি পাই আহিছিল আৰু ধৰ্মীয় সংস্কাৰ অবিহনে কোনো উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়া কল্পনা কৰিব নোৱাৰি।

এই বিশ্বাসৰ ভেটিত সংস্কাৰকসকলে ধৰ্মত অনমনীয়তা আৰু বিপথে পৰিচালিত কৰিব পৰা আচৰণৰ বিৰোধিতা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। তেওঁলোকে বিভিন্ন ধৰ্মীয় গ্ৰন্থৰ প্ৰসংগ টানি আনি কৈছিল যে ঊনবিংশ শতিকাৰ সময়ত প্ৰচলিত থকা এই আচৰণসমূহৰ উল্লেখ কোনো ধৰ্মীয় গ্ৰন্থতে পোৱা নাযায়। ধৰ্মৰ মুক্ত চিন্তা আৰু যুক্তিনিষ্ঠতাৰ স্থান অন্ধবিশ্বাসে গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু ভণ্ড পুৰোহিতসকলৰ অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হৈছিল। সংস্কাৰকসকলে সমাজে যুক্তিনিষ্ঠ আৰু বৈজ্ঞানিক মানসিকতা গ্ৰহণ কৰাটো বিচাৰিছিল। তেওঁলোকে মানৱীয় প্ৰমূল্যৰ লগতে সকলো পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত সামাজিক সমতাৰ ভাবধাৰা প্ৰতিষ্ঠা হোৱাটো বিচাৰিছিল। সংস্কাৰকসকলে সমাজৰ পৰা জাতিভেদ প্ৰথা, অস্পৃশ্যতা, পৰ্দা প্ৰথা, সীতদাহ, বাল্য বিবাহ, সামাজিক অসমতা আৰু নিৰক্ষৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ কাম কৰিছিল। তেওঁলোকে মানুহক এই কথা পতিয়ন নিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল যে এই ব্যৱস্থাসমূহ অবিজ্ঞানসন্মত, সমাজবিৰোধী, অমানৱীয় আৰু ই সমাজৰ সৰ্বাংগীন উন্নতিত বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।

৭.৪ ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলনৰ উদ্ভৱৰ কাৰণ

ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলন উদ্ভৱৰ কাৰণ হিচাপে সামাজিক, ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক আৰু অন্যান্য কাৰকক চিহ্নিত কৰিব পাৰোঁ। অৱশ্যে কিছুমান নির্দিষ্ট পৰিঘটনা তথা পৰিস্থিতিকো ভাৰতত ধর্মীয় আন্দোলন সৃষ্টিৰ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হিচাপে অভিহিত কৰিব পৰা যায়। তলত এনে ধৰণৰ কিছুমান কাৰক আলোচনা কৰা হ'ল—

- পশ্চিমীয়া শিক্ষাৰ প্রভাৱ

ধর্মীয় আন্দোলন উদ্ভৱত প্রভাৱ পেলোৱা কাৰবোৰৰ ভিতৰত এটা গুৰুত্বপূর্ণ হ'ল পশ্চিমীয়া শিক্ষাৰ প্রসাৰ। আধুনিক শিক্ষাই গণতন্ত্র, স্বাধীনতা, সুযোগৰ সমতা আৰু জাতীয়তাবাদৰ ক্ষেত্রত থকা পশ্চিমীয়া ভাবধাৰা প্রচাৰ কৰে। সেই সময়ত যিসকল ভাৰতীয়ই উচ্চ শিক্ষা গ্রহণৰ বাবে বিদেশলৈ গৈছিল, তেওঁলোকৰ ওপৰত এই ধাৰণাসমূহৰ পোনপটীয়া প্রভাৱ পৰিছিল। স্বদেশলৈ ঘূৰি অহাৰ পিছত এই ধাৰণাবোৰ সম্পর্কে ভাৰতীয়সকলৰ মাজত সচেতনতাৰ অভাৱ দেখি তেওঁলোক চিন্তিত হৈ পৰিছিল। এই শিক্ষিত লোকসকলে এই নীতিসমূহ প্রচাৰ কৰাৰ বাবে বিভিন্ন ধর্মপন্থা হাতত লৈছিল। এই কথা স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে ভাৰতৰ জাতীয়তাবাদ আৰু আধুনিকতাবাদ হৈছে দেশৰ বিভিন্ন অংশৰ ইংৰাজী শিক্ষিত ভাৰতীয়সকলৰ দৃঢ়তাৰ পৰিণতি।

- ব্রিটিছ শাসন আৰু ৰাজনৈতিক সংহতি

ব্রিটিছ শাসনৰ প্রাপ্তি আৰু শক্তিৰ পৰিণতিত ৰাজনৈতিকভাৱে দেশখন একত্রিত হৈ পৰাৰ লগে লগে ভাৰতৰ ধর্মীয় আন্দোলনেও এক নতুন গতি লাভ কৰিছিল। একত্রীকৰণে সেই সময়ত ভাৰতীয় সমাজে সন্মুখীন হৈ থকা বিভিন্ন ধৰণৰ সমস্যা বুজি পোৱাত সহায় কৰিছিল। ব্রিটিছ শাসনৰ বৈশিষ্ট্য আৰু অর্থনৈতিক কৌশলে বহুতো শিক্ষিত ভাৰতীয়ক সমাজৰ যন্ত্রণা আৰু জৰাজীর্ণ অৱস্থাৰ কাৰণ বিচাৰিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰিছিল।

- ভাৰতৰ গৌৰৱময় অতীতক পুনৰ জাগ্রত কৰা

মেক্সমূলাৰ আৰু উইলিয়াম জোন্চৰ দৰে শীর্ষস্থানীয় পশ্চিমীয়া বিশেষজ্ঞই প্রাচীন সময়ৰ ভাৰতীয়সকলৰ বৌদ্ধিক কর্মসমূহ অধ্যয়নৰ জৰিয়তে অতীতক পুনৰ জাগ্রত কৰাৰ লগতে সেই অতীতত পুনৰ প্রৱেশ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। তেওঁলোকে ভাৰতৰ সমৃদ্ধ সাংস্কৃতিক উপাদানৰ প্রতি মানুহৰ দৃষ্টি আকর্ষণ কৰিছিল, যিটো বহু বিশেষজ্ঞৰ মতে পশ্চিমীয়া সংস্কৃতিতকৈও ব্যাপক আছিল। সমগ্র বিশ্বত সমাদৃত বহুতো সাহিত্যিক আৰু ধর্মীয় গ্রন্থ অনুদিত হৈছিল। এই কথা অনুধাৱন কৰাটো প্রয়োজনীয় যে ঊনবিংশ শতিকাত ধর্মীয় সামাজিক সংস্কাৰ আন্দোলনে শীর্ষতম অৱস্থা পালেও ইয়াৰ ভেটি নির্মাণ হৈছিল মধ্যযুগত শ্রীমন্ত শংকৰদেৱৰৰ দৰে সংস্কাৰকসকলৰ হাতত শ্রীমন্ত শংকৰদেৱে অসমত নৱ-বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রচাৰ কৰিছিল। একশৰণ হৰিনাম ধর্ম নামেৰে জনাজাত এই ধর্মীয় ব্যৱস্থাটোই সমাজত প্রচলিত সামাজিক ব্যাধি আৰু ধর্মীয় অনাচাৰ দূৰ কৰাৰ বাবে চেষ্টা কৰিছিল। অতীতৰ এনে জাগৰণে শিক্ষিত

ভাৰতীয়সকলৰ মনত ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ ওপৰত বিশ্বাস জন্মোৱাত আৰু ধর্মীয় সামাজিক দুষ্কার্যসমসমূহ আঁতৰ কৰাত সহায় কৰিছিল।

৭.৫ ভাৰতত সংঘটিত ধর্মীয় আন্দোলনৰ ওপৰত আলোকপাত ঃ বিভিন্ন দিশ আৰু ফলাফল

ভাৰতত সংঘটিত ধর্মীয় আন্দোলনসমূহে মানুহৰ মনত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰাৰ কাৰণে বিভিন্ন উপায় অৱলম্বন কৰিছিল। তাৰ ভিতৰত বাতৰি কাকত, গৱেষণা পত্রিকা আৰু কিতাপত প্ৰৱন্ধ প্ৰকাশ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত তর্ক অনুষ্ঠিত কৰি মানুহৰ মাজত সচেতনতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ বিচৰা হৈছিল। ১৮১৮ আৰু ১৮১৯ চনত সতীদাহৰ ওপৰত ৰাজা ৰামমোহন ৰয়ে প্ৰস্তুত কৰা পুস্তিকাৰ জনসাধাৰণৰ মনোযোগ আকর্ষণ কৰা ঘটনাই এই প্রক্রিয়াক অধিক ক্ষিপ্রতা প্রদান কৰিছিল। প্রাৰম্ভিকতে বাংলা ভাষাত লিখা পুস্তিকাসমূহৰ শিৰোণামৰ অসমীয়া অনুবাদ এনে ধৰণৰ— 'বিধায়ক জীৱন্তে জ্বলাই দিয়া প্রথাৰ সপক্ষে এগৰাকী অধিবক্তা আৰু ইয়াৰ বিপক্ষে এগৰাকী অধিবক্তাৰ মাজৰ এখন সম্মিলন আৰু 'বিধৱাক জীৱন্তে জ্বলাই দিয়া প্রথাৰ সপক্ষে এগৰাকী অধিবক্তা আৰু ইয়াৰ বিপক্ষে এগৰাকী অধিবক্তাৰ মাজত দ্বিতীয়খন সম্মিলন'। সমান্তৰালভাৱে ঈশ্বৰ চন্দ্র বিদ্যাসাগৰে বিধবা পুনৰ বিবাহৰ সপক্ষে প্রচাৰপত্র প্রকাশ কৰাৰ পদক্ষেপেও ভাৰতীয় সমাজত গভীৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল।

ধর্মীয়-সামাজিক ব্যাধিৰ বিপক্ষে যুঁজ কৰাৰ আন এটা প্রভাৱশালী উপায় আছিল বিধায়িনী হস্তক্ষেপ। বংগদেশৰ কেশৱ চন্দ্র ৰায়, মহাৰাষ্ট্রৰ মহাদেৱ গোবিন্দ ৰাণাডে আৰু অন্ধ্র প্রদেশৰ বীৰচালিংগমৰ দৰে সংস্কাৰকসকলে এই কথা পূর্ণ বিশ্বাস কৰিছিল যে চৰকাৰৰ সমর্থনৰ জৰিয়তেহে সামাজিক সংস্কাৰ লাভ কৰাটো সম্ভৱ। সেয়েহে তেওঁলোকে ঔপনিৱেশিক শাসকসকলৰ ওচৰত উপযুক্ত বিধায়িনী ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিবলৈ দাবী উত্থাপন কৰিছিল। সেয়েহে এনে ধৰণৰ কিছুমান আইন প্রণয়ন কৰি সতীদাহ প্রথা বন্ধ আৰু বিধবা পুনৰ বিবাহৰ প্রক্রিয়া প্রচলন কৰাৰ বাবে পদক্ষেপো গ্রহণ কৰা পৰিলক্ষিত হৈছে।

তৃতীয় পদক্ষেপটো আহিছিল সামাজিক ব্যাধিৰ প্রতি অনা-অনুৰূপবাদী আৰু অনমনীয় মনোভাৱ গ্রহণ কৰা ব্যক্তিসকলৰ পৰা, যিসকলে নিজকে পৰিৱর্তনৰ পথ প্রদর্শক হিচাপে অভিহিত কৰিছিল। ৰোজিয়ানসকলে নেতৃত্ব প্রদান কৰা দল বা যুৱ বংগ আন্দোলন আৰু এওঁলোকে গ্রহণ কৰা পদ্ধতি হ'ল এনে পদক্ষেপৰ এটা উদাহৰণ।

একাংশ সংস্কাৰকে গ্রহণ কৰা শেষ পদ্ধতিটো হৈছে সমাজসেৱা। উদাহৰণ স্বৰূপে ঈশ্বৰচন্দ্র বিদ্যাসাগৰ এনে সংস্কাৰকসকলৰ ভিতৰত এগৰাকী যিয়ে কেৱল প্রচাৰপত্র লিখি আৰু সচেতনতা সৃষ্টি কৰিয়ে ক্ষান্ত থকা নাছিল; তেওঁ গোটেই জীৱন বিধবা পুনৰ বিবাহৰ বাবে উৎসর্গা কৰিছিল। আর্য সমাজ আৰু ৰামকৃষ্ণ মিছনৰ দৰে ধর্মীয়-সামাজিক সংগঠনবোৰেও সমাজসেৱাৰ জৰিয়তে সংস্কাৰৰ আদর্শটো গ্রহণ কৰিছিল।

ভাৰতৰ কেইটামান উল্লেখযোগ্য ধর্মীয় আন্দোলন তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **ৰামমোহন ৰায় (১৭৭২-১৮৩৩) আৰু ব্ৰাহ্ম সমাজ**

এগৰাকী সংস্কাৰবাদী বিচাৰধাৰাৰ অধিকাৰী হিচাপে ৰাজা ৰামমোহন ৰয় আধুনিক বৈজ্ঞানিক মানসিকতা, মানৱীয় আত্মসন্মান আৰু সামাজিক সমতাৰ দৰ্শনৰ বিশ্বাসী আছিল। তেওঁ তেওঁৰ আস্থা একেশ্বৰবাদী ভাবধাৰাত সীমাবদ্ধ ৰাখি "Gift of Monotheists" শীৰ্ষক গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। প্ৰাচীন ভাৰতীয় ধৰ্মগ্ৰন্থসমূহত একেশ্বৰবাদী ভাবধাৰী নিহিত থকাৰ তেখেতৰ বিশ্বাসক প্ৰতীয়মান কৰিবলৈ তেওঁ বেদ আৰু উপনিষদসমূহ বাংলা ভাষালৈ অনুবাদ কৰিছিল। ১৮২১ চনত তেওঁ কলকাতাৰ পৰা প্ৰকাশিত আৰু পাশৰিক তথা অহিন্দু হিচাপে সতীদাহ প্ৰথাৰ বিপক্ষে সম্পাদিত বাতৰি কাকত 'সম্বাদ কৌমুদী'ৰ প্ৰচলন আৰম্ভ কৰিছিল। এই বাতৰি কাকতখন সতীদাহ প্ৰথাৰ বিপক্ষে আৰম্ভ হোৱা যুঁজখনৰ প্ৰধান আহিলা হৈ পৰিছিল। ১৮২৮ চনৰ আগষ্ট মাহত শাশ্বত, আপ্ৰাপ্য, অপ্ৰত্যাহ্বানযোগে ভগৱানক সন্মান আৰু তেওঁৰ আজ্ঞা পালন কৰিবলৈ ৰাজা ৰামমোহন ৰয়ে ব্ৰাহ্ম সমাজ (ভগবানৰ সমাজ) গঠন কৰিছিল। এই সমাজ মূৰ্তি পূজা, পুৰোহিত শ্ৰেণী আৰু ত্যাগৰ প্ৰথাৰপৰা আঁতৰত আছিল। ভাৰতৰ প্ৰথম বৌদ্ধিক আন্দোলন হিচাপে ব্ৰাহ্ম সমাজে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। এই সমাজে আধুনিক ভাৰতত যুক্তিবাদী আৰু প্ৰজ্ঞাৰ দৰ্শনৰ প্ৰসাৰ কৰিছিল।

- **গোপাল হৰি দেশমুখ**

মহাৰাষ্ট্ৰৰ গোপাল হৰি দেশমুখ নতুন শিক্ষা আৰু ধৰ্মীয় সামাজিক সংস্কাৰৰ এগৰাকী অগ্ৰগামী ব্যক্তি আছিল। তেওঁক জনপ্ৰিয়ভাৱে 'লোকহিতবাদী' নামেৰে জনা গৈছিল। তেওঁ হিন্দুৰ পৰম্পৰাগত সমাজখনৰ ওপৰত প্ৰভাৱ, যুক্তিপূৰ্ণ আক্ৰমণ চলাইছিল আৰু ধৰ্মীয় তথা সামাজিক সমানতাবাদৰ সমৰ্থক আছিল।

- **জ্যোতিবা ফুলে আৰু সত্যশোধক সমাজ**

মহাৰাষ্ট্ৰৰ এটা তথাকথিত নিম্নবৰ্গীয় শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত জ্যোতিবা ফুলে অস্পৃশ্য তথা অনা-ব্ৰাহ্মণসকলৰ প্ৰতি কৰা অসন্মানৰ আচৰণৰ প্ৰতি চিন্তিত হৈ পৰিছিল। তেওঁ ১৮৭৩ চনত প্ৰতিষ্ঠা কৰা সত্যশোধক সমাজৰ জৰিয়তে উচ্চ বৰ্গীয় শ্ৰেণীৰ আধিপত্য আৰু ব্ৰাহ্মণ সমাজৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ বিপক্ষে গোটেই জীৱন জুৰি সংগ্ৰাম কৰিছিল। সত্যশোধক সমাজৰ প্ৰাথমিক লক্ষ্য আছিল নিম্ন বৰ্গীয় লোকক অবদমনৰ পৰা মুক্ত কৰাৰ লগতে উচ্চ বৰ্গৰ লোকৰ অনাচাৰ আৰু অত্যাচাৰৰ বিপক্ষে ৰক্ষণাবেক্ষণ প্ৰদান কৰা আৰু নাৰী আৰু নিম্ন বৰ্গৰ লোকসকলৰ মাজত শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ কৰা। এই সমাজৰ নেতৃত্ব প্ৰদান কৰিছিল মালি, সাৰি, তেলি, কুনবি আৰু ধাংগাৰৰ দৰে নিম্ন বৰ্গীয় লোকসকলে। এই আন্দোলনে সমাজৰ অৱদমিত সম্প্ৰদায়ৰ মাজত ব্ৰাহ্মণসকলৰ বিৰোধিতা কৰা এটা শ্ৰেণী হিচাপে স্বতন্ত্ৰ ভাবনাৰ সূচনা কৰিছিল। তেওঁ মহাৰাষ্ট্ৰত বিধবা পুনৰ বিবাহৰ সংগ্ৰামো আৰম্ভ কৰিছিল। তেখেতৰ ৰচনা 'সাৰ্বজনীক সত্যধৰ্ম' আৰু 'গুলামগীন' সাধাৰণ মানুহৰ বাবে অনুপ্ৰেৰণাৰ উৎস হৈ পৰিছিল।

- **আলিগড় আন্দোলন**

প্ৰাৰম্ভি অৱস্থাত পশ্চিমীয়া শিক্ষাৰ বিৰোধিতা কৰা বাবে মুছলমান সংস্কাৰ আন্দোলন

তুলনামূলকভাৱে পলমকৈ আৰম্ভ হৈছিল। আলিগড় আন্দোলন ছাৰ চৈয়দ আহমদ খান (১৮১৭-৯৮)ৰ নেতৃত্বত আৰম্ভ হৈছিল আৰু পৰৱৰ্তী কালত মুছলিমসকলৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক বিকাশৰ কাৰণ হৈ পৰিছিল। তেওঁ মধ্যযুগীয় দমনমূলক নীতিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ কৰিছিল আৰু ধর্মৰ প্রতি এক যুক্তিবাদী দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰিছিল। ১৮৬২ চনত তেওঁ ইংৰাজী ভাষাত লিখা বিজ্ঞান আৰু অন্যান্য বিষয়ৰ কিতাপ উর্দুত অনুবাদ কৰিবলৈ 'বৈজ্ঞানিক সমাজ' (Scientific Society) গঠন কৰিছিল। তেখেতে এখন ইংৰাজী উর্দু গৱেষণা পত্রিকাৰ প্রচলনো আৰম্ভ কৰিছিল। গৱেষণা পত্রিকাখনৰ জৰিয়তে তেওঁ ধর্মীয়-সামাজিক সংস্কাৰৰ ধাৰণাসমূহ প্রচাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ উদ্যোগত মহমেদান অৰিয়েণ্টেল কলেজ প্রতিষ্ঠা হৈছিল যিখন পৰৱৰ্তী কালত আলিগড় মুছলিম কলেজ নামেৰে জনাজাত হৈ পৰিছিল। এগৰাকী ধর্মীয়-সামাজিক সংস্কাৰক হিচাপে চৈয়দ আহমদ খান পর্দা প্রথা, বহুবিবাহ আৰু মুছলমানসকলৰ মাজত প্রচলিত বিবাহ বিচ্ছেদৰ নিয়মৰ বিৰোধিতা কৰিছিল। তেওঁ ইছলামৰ বিশ্বাস ধৰি ৰখা আৰু কোৰাণৰ যুক্তিপূর্ণ ব্যাখ্যাৰ সমর্থন জনোৱাৰ লগতে অযুক্তিপূর্ণ সামাজিক ৰীতিসমূহ আঁতৰাবলৈ যত্ন কৰিছিল।

ভাৰতৰ শ্রেষ্ঠ কবিসকলৰ ভিতৰত অন্যতম মহম্মদ ইকবাল (১৮৭৬-১৯৩৮) ও সংস্কাৰ আন্দোলনত প্রভাৱ পেলাইছিল। তেওঁৰ কবিতাত ফুটি উঠা দর্শন আৰু ধর্মীয় দৃষ্টিভংগীৰ মাজেৰে উভয় হিন্দু আৰু মুছলমানৰ যুৱ প্রজন্মটো প্রভাৱিত হৈছিল। তেওঁ এনে এটা প্রগতিশীল দৃষ্টিকোণ গ্রহণত জোৰ দিছিল যিটোৱে সমগ্র বিশ্বক পৰিৱর্তনত সহায় কৰিব।

এইবোৰৰ উপৰিও আন বহুতো ধর্মীয়-সামাজিক সংস্কাৰ আন্দোলন আছে যিবোৰ বিভিন্ন ধৰণে মুছলমানসকলৰ মাজত জাতীয় সচেতনতা সৃষ্টিত সহায় কৰিছে। ১৮৯৯ চনত মির্জা গোলাম আহমেদে 'আহমদিয়া আন্দোলন' আৰম্ভ কৰিছিল। এই আন্দোলনৰ পৰিণতিত সমগ্র দেশত বিভিন্ন বিদ্যালয়-মহাবিদ্যালয় স্থাপন হোৱাৰ লগতে আধুনিক ভাবধাৰাও প্রসাৰিত হৈছিল। ধর্মীয় ক্ষেত্রখনত এই আন্দোলনৰ সমর্থকসকলে ইছলামৰ বিশ্বজনীন আৰু মানৱীয় প্রকৃতিসমূহ দাঙি ধৰিছিল। তেওঁলোকে হিন্দু আৰু মুছলমানৰ একতাৰ বাবে মাত মাতিছিল।

- **দেওবন্দ সংগঠন**

মুছলিম উল্লেমাৰসকলৰ মাজত হোৱা বুজাবুজিৰ পৰিণতিত সূত্রপাত হোৱা দেওবন্দ আন্দোলন মূলতঃ দুটা উদ্দেশ্যযুক্ত এটা পুনৰুত্থানবাদী আন্দোলন আছিল। প্রথম উদ্দেশ্য আছিল মুছলমানসকলৰ মাজত কোৰাণ আৰু হেদীছৰ শিক্ষাসমূহ নিৰন্তৰ প্রচাৰ কৰা। দ্বিতীয় উদ্দেশ্য আছিল বিদেশী শাসনৰ বিৰুদ্ধে জিহাদৰ ভাবনাক বিকশাই তোলা। নতুন দেওবন্দ আন্দোলনৰ নেতা মেহমুদ জামানে (১৮৫১-১৯২০) সংগঠনৰ ধর্মীয় দর্শনৰ বাবে ৰাজনৈতিক আৰু যুক্তিপূর্ণ বিষয়ৰ মাজত বিভাজন আনিব বিচাৰিছিল। ইছলামৰ উদাৰনৈতিক দিশটোৱে সমর্থকসকলৰ মাজত ৰাজনৈতিক সচেতনতাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। দেওবন্দ সংগঠনৰ এগৰাকী বিদ্বান মৌলানা আবুল কালাম আজাদে পোষণ কৰা মত অনুসৰি জাতীয়তাবাদ আৰু ইছলামৰ মাজত কোনো বিদ্বেষ নাই।

- **শিখ সংস্কাৰ আন্দোলন**

দেশৰ অন্যান্য অংশৰ দৰে পাঞ্জাবো সংস্কাৰৰ অধীনলৈ আহিছিল। বাবা দয়াল দাসে 'নিৰংকাৰী আন্দোলন' আৰম্ভ কৰিছিল। এই আন্দোলনৰ জৰিয়তে তেওঁ ভগৱানক 'নিৰংকাৰ' (আকাৰহীন/নিৰাকাৰ) হিচাপে উপাসনা কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল। বাবা ৰামসিঙৰ আমোলনত আৰম্ভ হোৱা আন এটা আন্দোলন 'নামধাৰী আন্দোলনত তেওঁৰ অনুগামীসকলে বগা বস্ত্র পৰিধান কৰাৰ লগতে মাংস ভক্ষণ কৰাৰ পৰম্পৰা ত্যাগ কৰিছিল।

১৮৭০ চনত অমৃতসৰ আৰু লাহোৰত আৰম্ভ হোৱা সিং সভাসমূহে শিখ সমাজৰ সংস্কাৰ সাধন কৰাৰ লক্ষ্য লৈছিল। সভাসমূহৰ উদ্যোগতে ১৮৯২ চনত অমৃতসৰত খালসা কলেজ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। সমান্তৰালভাৱে তেওঁলোকে গুৰুমুখী লিপি আৰু পাঞ্জাৰী সাহিত্যকো অনুপ্রেৰণা যোগাইছিল। ১৯২০ চনত আকালিসকলে ঔপনিৱেশিক শাসকসকলে প্রৱর্তন কৰা আইনৰ সহায়ত শিখ গুৰুদ্বাৰৰ পৰা অসাধু মহন্ত (পুৰোহিত)ক আঁতৰ কৰিবলৈ এক সংগ্রাম আৰম্ভ কৰিছিল।

- **পাৰ্চী সংস্কাৰ আন্দোলন**

১৮৫১ চনত বোম্বেত ফুৰডুজ্জী নওৰজী আৰু এচ এচ বেংগলীয়ে 'পাৰ্চী ধর্মীয় সংস্কাৰ সংগঠন' প্রতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁলোকে নাৰী শিক্ষাৰ প্রসাৰৰ হকে মাত মাতিছিল। তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ বিবাহৰ নীতি-নিয়মসমূহ সংস্কাৰ কৰিবলৈ বিচাৰিছিল। নাওৰজীয়ে "জানত মিত্র" নামৰ এখন মাহেকীয়া আলোচনী প্রকাশ কৰিছিল। সংস্কাৰ আন্দোলনবোৰৰ মাধ্যমেৰে পৰা প্রভাৱৰ জৰিয়তেও গোটেই সমাজখন অনুপ্রাণিত হৈছিল। বিংশ শতিকাৰ মাজভাগলৈ সমাজখনৰ বহুতো লোকে ভাৰতৰ বিকাশত যথেষ্ট অৱদান যোগাইছে।

- **আত্মসন্মান আন্দোলন**

দক্ষিণ ভাৰতৰ ই. ভি. ৰামস্বামী নায়কৰ (পেৰিয়াৰ)ৰ নেতৃত্বত এখ পৃথক ধৰণৰ আন্দোলনৰ সূত্রপাত হৈছিল। তেওঁ আত্মসন্মান আন্দোলনৰ মাধ্যমেৰে ব্রাহ্মণ্য ধর্মক প্রত্যাহ্বান জনাইছিল। এই আন্দোলন ১৯২০ৰ মাজভাগত আৰম্ভ হৈছিল। আন্দোলনটোৱে ব্রাহ্মণ্য ধর্ম আৰু সংস্কৃতিক এটা অভিশাপতকৈ কোনো গুণে কম বুলি ভবা নাছিল। নায়কাৰৰ মতে ব্রাহ্মণ্য ধর্ম নিম্নবর্গৰ লোকক দুর্ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্রধান আহিলা আছিল।

- **ভাইকম সত্যাগ্রহ**

কে. পি. কেশৱে কেৰালাত আৰম্ভ হোৱা ডাইকম সত্যাগ্রহৰ নেতৃত্ব প্রদান কৰিছিল। এই আন্দোলনে অস্পৃশ্যসকলৰ বাবে হিন্দু মন্দিৰ আৰু ৰাজহুৱা পথসমূহ খুলি দিয়া আৰু প্রৱেশযোগ্য কৰাৰ দাবী উত্থাপন কৰিছিল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ধর্মীয় আন্দোলন কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ধর্মীয়-সামাজিক সংস্কাৰৰ বিভিন্ন উপায়বোৰ কি কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ঊনবিংশ শতিকাত কোনে ভাৰতত ধর্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নেতৃত্ব প্ৰদান কৰিছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ঊনবিংশ শতিকাৰ ভাৰতৰ সমাজত প্ৰচলিত সামাজিক ব্যাধিসমূহ কি কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ধর্মীয়-সামাজিক আন্দোলনে নাৰীৰ অৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰিছেনে?

.....

৭.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় ধর্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলনে দেশৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ সকলো দলকে স্পৰ্শ কৰিছিল।
- ধর্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলনে পুৰোহিত শ্ৰেণীৰ পক্ষপাতিত্বমূলক আচৰণ, অন্ধবিশ্বাস আৰু আধিপত্যতাৰ বিৰোধিতা কৰিছিল।
- সংস্কাৰকসকলে সমাজৰ পৰা জাতিভেদ প্ৰথা, অস্পৃশ্যতা, পর্দা প্ৰথা, সতীদাহ, বাল্যবিবাহ, সামাজিক অসমতা আৰু নিৰক্ষৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ কাম কৰিছিল।
- লক্ষ্যণীয় যে আইন প্ৰণয়নৰ জৰিয়তে ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনে কিছুমান ধর্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলনক মুক্ত বা গোপনভাৱে সমর্থন কৰিছিল। ১৮২৯ চনত সতীদাহ বেআইনী হিচাপে ঘোষণা কৰা হৈছিল। ১৮৫৬ চনৰ আইন অনুসৰি বিধবা পুনৰ বিবাহ ন্যায়সংগত কৰা হৈছিল। ১৮৬০ চনত প্ৰণয়ন কৰা এক আইনৰ ভিত্তিত ছোৱালীৰ বিবাহযোগ্য ন্যূনতম বয়স ১০ লৈ বৃদ্ধি কৰা হৈছিল। পৰৱর্তী কালত, ১৮৭২ চনত এখন আইন প্ৰণয়ন কৰি পৃথক জাতি আৰু সমাজৰ মাজত বিবাহ সম্ভৱ কৰি তুলিছিল। বাল্য বিবাহ বন্ধ কৰিবৰ বাবে ১৮৭২ চনত এখন আইন প্ৰণয়ন কৰি পৃথক জাতি আৰু সমাজৰ মাজত বিবাহ সম্ভৱ কৰি তুলিছিল। বাল্য বিবাহ বন্ধ কৰিবৰ বাবে ১৯২৯ চনত শাৰদা আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল।
- বহুতো লোক, সংস্কাৰী সমাজ আৰু ধর্মীয় গোটে নাৰী শিক্ষাৰ প্ৰচলন কৰা; বাল্য বিবাহ, পর্দা প্ৰথা, সতীদাহ প্ৰথা বন্ধ কৰা, সমতাৰ প্ৰচলন কৰা আৰু মধ্যবিত্ত নাৰীসকলক নিজৰ বৃত্তি গ্ৰহণ কৰিবলৈ বা ৰাজহুৱা খণ্ডত চাকৰি পাবলৈ সবলীকৰণ কৰাৰ বাবে চেষ্টা কৰিছিল।

- নাৰী শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ, ব্ৰিটিছসকলৰ বিৰুদ্ধে ভাৰতবাসীৰ সমূহীয়া বিদ্বেষ, ভাৰতৰ প্ৰাচীন গৌৰৱময় ইতিহাস আদি ভাৰতত গঢ়ি উঠা ধৰ্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলনৰ কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক।
- ব্ৰাহ্ম সমাজ, আহমদিয়া আন্দোলন, দেওবন্দ আন্দোলন, পাৰ্চী আৰু শিখ সংস্কাৰ আন্দোলন, সত্যশোধক সমাজ, আত্মসন্মান আন্দোলন আৰু অন্যান্যবোৰ ভাৰতৰ গৌৰৱময় ধৰ্মীয় সংস্কাৰ আন্দোলনৰ উদাহৰণ।

৭.৭ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1. A Guide to New Religious Movement (1924), Enroth, Ronald M. (ed), IVP Books, 2005.
2. Modern Religius Movements in India, Farquhar, J. N. Kessinger Publishing Co. 2003.
3. Neog, Maheshwar, Sri Sri Sankardev, Guwahati 1978.
4. Barpujari, H. K. (ed), Comprehensive History of Assam, Vol 1, Guwahati, 1990.

৭.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিপূৰ্ণ চিন্তাধাৰাৰ বিকাশ তথা সমাজক পংগু কৰি পেলোৱা উগ্ৰ আৰু অন্ধবিশ্বাসভিত্তিক নীতিসমূহ আঁতৰ কৰাৰ আন্দোলন।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰ্শনলৈ পৰিৱৰ্তন অনা, বৈজ্ঞানিক মানসিকতাৰ বিকাশ, আধুনিক শিক্ষা আৰু সমাজ সেৱা।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাজা ৰামমোহন ৰায়, হেনৰি লুইচ ভিভিয়ান ডিৰোজিও, ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ, জোতিবা ফুলে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সতীদাহ প্ৰথা, পৰ্দা প্ৰথা, কন্যা ভ্ৰূণ হত্যা।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কৰিছে। সতীদাহ প্ৰথা বেআইনী ঘোষিত হৈছে, নাৰী শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ কৰা হৈছে ইত্যাদি।

৭.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চমু উত্তৰ প্ৰশ্ন ঃ (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰাচীন ভাৰতীয় ধৰ্মসমূহৰ প্ৰসাৰৰ ক্ষেত্ৰত থিয়'চফিকেল সমাজৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ শিখ আৰু পাৰ্চীসকলে তেওঁলোকৰ সমাজখন সুন্দৰ কৰিবলৈ কি কি সংস্কাৰ সাধন কৰিছিল আলোচনা কৰক।

ৰচনাধৰ্মী উত্তৰৰ প্ৰশ্ন ঃ (৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ ধৰ্মীয় সংস্কাৰ সাধন কৰিবলৈ ৰাজা ৰামমোহন ৰায় আৰু তেওঁৰ ব্ৰাহ্ম সমাজে গ্ৰহণ কৰা পদক্ষেপ সম্পৰ্কে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ মুছলমানসকলৰ মাজত সাংস্কৃতিক আৰু শৈক্ষিক সংস্কাৰৰ বাবে আলিগড় আন্দোলনে কি ভূমিকা পালন কৰিছিল? আলোচনা কৰক।

*** ***** ***